

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ¹

Roger Chartier*

• Louis Marin, *Des pouvoirs de l'image. Gloses* (Εξουσίες της εικόνας. Ερμηνευτικοί σχολιασμοί), Seuil, «L'ordre philosophique», Παρίσι, 1993, 268 σελ.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ *Εξουσίες της εικόνας* είναι το τελευταίο που ο Louis Marin μπόρεσε να ξαναδιαβάσει και να διορθώσει πριν από το θάνατό του, τον περασμένο Οκτώβριο· ένα άλλο έργο, που είχε τελειώσει νωρίτερα και είναι αφιερωμένο στον Philippe de Champaigne, ελπίζουμε ότι θα δημοσιευτεί σύντομα. Εδώ θα μου επιτρέψετε να προτείνω μια ιστοριολογική ανάγνωση ενός έργου το οποίο προτίθεται να ορίσει «τις υπερβατολογικές συνθήκες δυνατότητας και αποτελεσματικότητας της εικόνας» και που, για την επίτευξη αυτού του σκοπού, αφιερώνει τους τελευταίους ερμηνευτικούς σχολιασμούς του σε ό,τι καθιστά δυνατόν το οράν και το οράσθαι: «το φως και το αχώριστο και υπερβατολογικό του ανάστροφο, η σκιά, το αόρατο του φωτός μέσα στο ίδιο το φως». Εγγεγραμμένο στην τάξη του φιλοσοφικού, του αισθητικού ή του θεολογικού (όπως, για παράδειγμα, η εκθαμβωτική «θέαση» που αποτελεί τον όγδοο σχολιασμό ο οποίος πραγματεύεται το «μυστικό της μεταμόρφωσης»), το βιβλίο αυτό επιτρέπει επίσης να υπογραμμίσουμε τη σημασία που έχει το έργο του Louis Marin στις μεζονες συζητήσεις που διατρέχουν σήμερα την ιστορία, όποιο και αν είναι το αντικείμενό τους.

Οι σημασίες της αναπαράστασης

Θα προσπαθήσω λοιπόν να το κάνω εκκινώντας από μερικές προτάσεις που παρουσιάζονται στην εισαγωγή, η οποία έχει τον τίτλο «Το είναι της εικόνας και η αποτελεσματικότητά της». Η πρώτη διατυπώνεται ως εξής: «Εξουσία της εικόνας: Ως αναπαραστατική εντύπωση με τη διπλή σημασία που έχουμε πει, εκπαροντισμός του απόντος – ή του νεκρού – και αυτοαναπαράσταση που εγκαθιστά το υποκείμενο του βλέμματος μες στο θυμικό και στο νόημα, η εικόνα είναι ταυτόχρονα η ιδιωφελής χρησιμοποίηση (instrumentalisation) της ισχύος, το μέσον της δύναμης και η θεμελίωσή της σε εξουσία» (σελ. 14).

* Ο Roger Chartier είναι διευθυντής σπουδών στην École des Hautes Études en Sciences Sociales.

Έτσι στην αναπαράσταση ανατίθενται ένα διπλό νόημα, μια διπλή λειτουργία: να καθιστά παρούσα μια απουσία, αλλά και να επιδεικνύει την ίδια την παρουσία της ως εικόνα και κατ' αυτόν τον τρόπο να συγκροτεί αυτόν που την βλέπει ως βλέπον υποκείμενο.

Όπως του άρεσε συχνά να κάνει, ο Louis Marin επανευρίσκει και μετατοπίζει τους παλαιούς ορισμούς που κατ' αυτόν τον τρόπο γίνονται, εν μέσω μιας γόνιμης έντασης, το αντικείμενο και το εργαλείο της ανάλυσής του. Το 1690 ο Furetière στο *Λεξικό* του, όπως και ο Marin, ταύτιζε δύο σημασιολογικές οικογένειες της λέξης «αναπαράσταση» (représentation), φαινομενικά αντιφατικές. Από τη μια μεριά, η αναπαράσταση που επιτρέπει να δούμε μια απουσία υποκαθιστώντας το απόν αντικείμενο (πράγμα, έννοια ή πρόσωπο) με μια «εικόνα» που είναι ικανή να το αναπαραστήσει από την άλλη, η κατάδειξη μιας παρουσίας, η δημόσια παρουσίαση ενός πράγματος ή ενός προσώπου. Στην πρώτη εκδοχή, που είναι ριζωμένη στην παλαιά και υλική σημασία της «αναπαράστασης» εννοουμένης ως το ομοίωμα που αντικαθιστά τον νεκρό βασιλιά στη νεκρική του κλίνη, η διάκριση είναι ριζική ανάμεσα στην ορατή εικόνα και στον αναπαριστάμενο απόντα. Στη δεύτερη, αντιθέτως, το σημείο προσκολλάται στο αντικείμενο της αναφοράς που σημασιοδοτείται από το ίδιο το σημείο, συσσωματώνεται με αυτό, το δείχνει άμεσα, ενεργητικά, δείχνοντας τον εαυτό του.

Η μεγάλη εργασία που ανέλαβε ο Louis Marin για την αναπαράσταση – από το βιβλίο του για τον Pascal και το *Η Λογική του Port-Royal* έως το σημερινό περνώντας από το *Πορτρέτο του Βασιλιά* – αποτέλεσε ισχυρή πηγή έμπνευσης για όλους εκείνους που θέλησαν να αποστασιοποιηθούν από την αδράνεια ή τη μονοσημία του κλασικού λεξιλογίου της ιστορίας των νοοτροπιών. Η έννοια της αναπαράστασης, έτσι

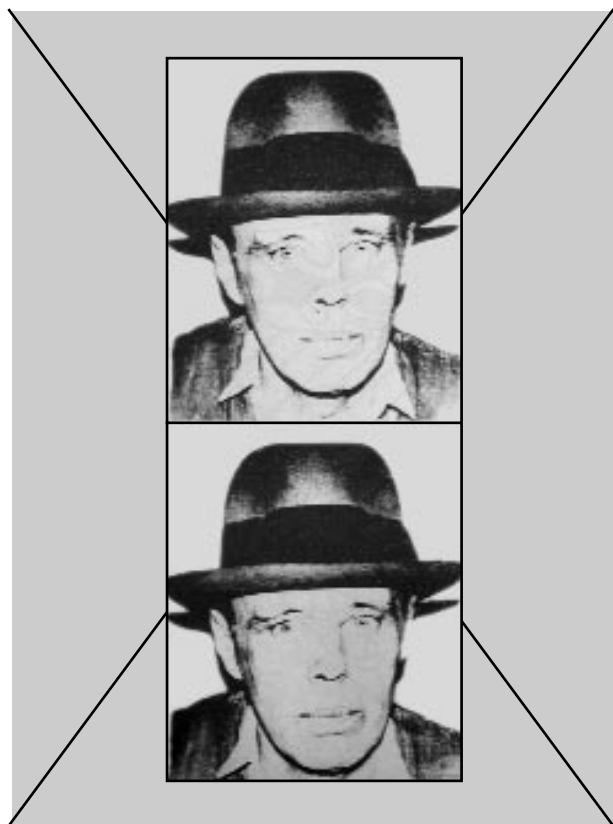
όπως την διαβάζει και την επεξεργάζεται ο Louis Marin, ήταν αποφασιστικής σημασίας προκειμένου να καταστεί νοήσιμο αυτό το παράπλευρο προς την ιστοριογραφική παράδοση βήμα. Ο τρόπος με τον οποίο κατανοεί και πραγματεύεται αυτή την έννοια επιτρέπει να αρθρωθούν τρεις μεζονες πραγματικότητες: οι συλλογικές αναπαραστάσεις, που ενσωματώνουν στα άτομα τις διαιρέσεις του κοινωνικού κόσμου και οργανώνουν τα σχήματα με τα οποία αυτά τα άτομα ταξινομούν, πράττουν και κρίνουν· οι μορφές εμφάνειας του κοινωνικού είναι ή της πολιτικής δύναμης, έτσι όπως τις καθιστούν ορατές σημεία και συμβολικές «επιτελέσεις», μέσω της εικόνας, της λειτουργίας ή του «στυλιζαρίσματος της ζωής»· τέλος, η ενσάρκωση, ο «εκπαροντισμός» μέσω ενός αντιπροσώπου (όποια και αν είναι η φύση του, ατομική ή συλλογική, φυσική ή συμβολική) μιας συλλογι-

κής ταυτότητας ή μιας εξουσίας, αδράτης και συνάμα φανερός. Διακριτικά, με τον τρόπο του, το έργο του Louis Marin, ανιχνεύοντας αυτούς τους σχεδόν απάτητους δρόμους, άλλαξε περισσότερο απ' ό,τι φαντάζεται κανείς τον τρόπο με τον οποίο οι ιστορικοί συγκροτούν την εννόηση του κοινωνικού κόσμου.

Ο κλωνισμός των αναπαράστασεων

Το έργο του Louis Marin προτείνει επίσης ένα μοντέλο εννόησης που μας δίνει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε πώς οι συγκρούσεις που βασίζονται στην ωμή βία, στην καθαρή ισχύ, μεταβάλλονται σε συμβολικές μάχες – δηλονότι σε μάχες αναπαράστασης. Κατά τον Marin η εικόνα «υποκαθιστά την εξωτερική εκδήλωση, όπου μια δύναμη εμφανίζεται απλώς για να εκμηδενίσει μιαν άλλη δύναμη στο πλαίσιο μιας θανάσιμης πάλης, με κάποια σημεία της δύναμης ή μάλλον με σήματα και ενδείξεις που δεν χρειάζονται παρά να τα δούμε, να τα διαπιστώσουμε, να τα δείξουμε και κατόπιν να τα αφηγηθούμε και να τα απαγγείλουμε, έτσι ώστε η ισχύς από την οποία προκύπτουν να γίνει πιστευτή» (σελ. 14).

Η αναφορά στον Pascal είναι πολύ κοντινή. Απογυμνώνοντας το μηχανισμό της «δείξης» («la montre»), που απευθύνεται στη φαντασία και παράγει πίστη, ο Pascal αντιπαράθετει εκείνους που έχουν ανάγκη από ένα τέτοιο «μηχανισμό» προς εκείνους για τους οποίους αυτός είναι παντελώς περιττός. Στην πρώτη κατηγορία συγκαταλέγονται οι δικαστές και οι γιατροί: «Αν [οι δικαστές] κατείχαν την πραγματική δικαιοσύνη και αν οι γιατροί κατείχαν την αληθινή τέχνη της θεραπείας, δεν θα είχαν ανάγκη να πάριστάνουν τους σοφούς φορώντας τετράγωνα σκουφιά. Το μεγαλείο αυτών των επιστημών θα ήταν αρκετά σεβαστό από μόνο του· όμως αυτοί οι άνθρωποι, κατέχοντας μόνον κα-

τά φαντασίαν επιστήμες, είναι αναγκασμένοι να παίρνουν αυτά τα ανώφελα μέσα που εντυπωσιάζουν τη φαντασία στην οποία προσφεύγουν και έτσι, στην ουσία, αποσπούν το σεβασμό». Στη δεύτερη συγκαταλέγονται οι στρατιώτες: «Μόνον οι άνθρωποι του πολέμου δεν μεταμφιέζονται κατ' αυτόν τον τρόπο, γιατί στην πραγματικότητα ο ρόλος τους είναι πιο ουσιαστικός. Καθιερώνονται με τη δύναμη, οι άλλοι με την προσποίηση» (*Pensées [Στοχασμοί]*, εκδ. Lafuma, απόσπασμα 44).

Η διαπίστωση αυτή, έτσι όπως αναδιατυπώνεται από τον Louis Marin, είναι διττά εύστοχη για οποιαδήποτε ιστορία των κοινωνιών του Παλαιού Καθεστώτος (Ancien Régime). Από τη μια μεριά επιτρέπει να εννοήσουμε μέσω της εικόνας, της «δείξης» ή της «σκευής» («attirail») – με τη σημασία που δίνει στον όρο ο La Bruyère –,

τις μορφές της συμβολικής κυριαρχίας ως τη συνεπαγωγή της περιχαράκωσης της βίας και του μονοπωλίου, τα οποία η απολυταρχία θέλει να κρατήσει για τον εαυτόν της, ώστε να μπορεί να χειραγωγή τη γυμνή δύναμη. Από την άλλη, η διαπίστωση αυτή μετρά την αποτελεσματικότητα μιας εξουσίας με γνώμονα την πίστη που εκχωρεί κανείς στην αναπαράσταση που προβάλλει η ίδια η εξουσία για τον εαυτό της. Οι προτάσεις αυτές αποτελούν το βάθος κάθε ιστορίας των τρόπων παράδεισης και των μορφών της πίστης προικίζοντας τα ορατά σημεία της δύναμης με μια προσίδια φύση, όπου, όπως γράφει ο Marin, η ωμή ισχύς ταυτόχρονα «τίθεται, αναιρείται και διατηρείται» (σελ. 18). Οι προτάσεις αυτές επιτρέπουν επίσης να συνδεθούν δύο ζητήματα που παραμένουν διαχωρισμένα επί πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα: το ζήτημα της «αναπαράστασης ως εξουσίας» και το ζήτημα της «εξουσίας ως αναπαράστασης» (σελ. 123). Τη γονιμότητα μιας τέτοιας σύνδεσης υπογραμμίζουν θαυμάσια δύο ερμηνευτικά σχόλια που αναφέρονται και τα δύο σε ναυαγισμένους βασιλιάδες:

στον Πρόσπερο, που ήταν πρίγκιπας αλλά δεν είναι πια, και στον ανώνυμο ναυαγό του Pascal, ο οποίος αφού εκλαμβάνεται ως βασιλιάς, γίνεται όντως βασιλιάς απλώς επειδή αφήνει να τον αντιμετωπίζουν ως βασιλιά.

Η εικόνα δεν είναι κείμενο

Ο Louis Marin αιτιολογεί ως εξής το γεγονός ότι το βιβλίο του δεν επικεντρώνεται στην αποκρυπτογράφηση συγκεκριμένων εικόνων, αλλά στο σχολιασμό κειμένων που αναγνωρίζουν και πιστοποιούν τις εξουσίες των εικόνων: «Μέσω αυτής ακριβώς της επισκόπησης του ορατού των κειμένων – ενός «ορατού» που είναι εντούτοις το αντικείμενό τους – τα κατ' αυτόν τον τρόπο σχολιαζόμενα ή αλληλουπομνηματιζόμενα κείμενα αντλούν, μέσα απ' αυτήν την παράδοξη αναφορικότητα,

– μιαν ανανεωμένη δυνατότητα να προσεγγίσουν την εικόνα και τις εξουσίες της, ωσάν η γραφή και οι ιδιαίτερες εξουσίες της να διεγείρονται και να εξάπτονται από αυτό το αντικείμενο, το οποίο κατ' ανάγκην θα διαφεύγει, λόγω της σημειωτικής ετερογένειάς του, τον παντοδύναμο εναγκαλισμό τους· το διαφεύγον αυτό αντικείμενο εκτοπίζεται «κατά φαντασίαν» («imaginaiement») πέραν της γλώσσας σ' αυτό που από πολλές απόψεις συνιστά το ανάποδο της ή το έτερό της, την εικόνα (l' image)» (σελ. 21).

«Επισκόπηση του ορατού εντός του κειμένου», «σημειωτική ετερογένεια» της εικόνας ως προς τη γραφή: αυτές οι διατυπώσεις είναι σημείο στήριξης για όποιον αρνείται να ταυτίσει όλες τις συμβολικές παραγωγές, την εικόνα αλλά και την τελετουργία ή την «επινόηση του καθημερινού», με την κειμενικότητα. Γνωρίζουμε τις ολέθριες συνέ-

πειες που είχε αυτός ο αναγωγισμός στην ιστοριογραφική πρακτική η οποία δεξιώνεται με υπερβολική προθυμία την linguistic turn (γλωσσική στροφή) ή την symbolic anthropology (συμβολική ανθρωπολογία). Ενάντια σ' αυτήν τη θέση, που ακυρώνει όλες τις διαφορές (ανάμεσα σε κείμενο και συμφραζόμενα, ανάμεσα σε λόγο και σε τελετουργία, ανάμεσα σε πρακτική και γραφή), το έργο του ιστορικού πρέπει να θέσει ως βασικό του αξίωμα την ετερογένεια μεταξύ, απ' ενός, της λογοκεντρικής, λόγιας ή ερμηνευτικής λογικής που διέπει την παραγωγή των λόγων, και, απ' ετέρου, των άλλων λογικών που διαπνέουν τη «συγκρότηση της θεατότητας», το τελετουργικό ή το νόημα της πρακτικής. Η εργασία του Louis Marin βασιζόταν πάντοτε σε μιαν οξυμένη συνείδηση αυτής της ετερογένειας, ξεκινώντας από την ιστορικότητα και την ασυνέχεια των συμβολικών λειτουργιών.

Το γεγονός ότι στο τελευταίο βιβλίο του εστιάζει την προσοχή του στα κείμενα που «καταγράφουν, αφηγούνται, μεταδίδουν και μεγεθύνουν» τις δυνάμεις της εικόνας δεν σημαίνει από την άλλη μεριά ότι καθολικεύει την κατηγορία του κειμένου ή την κατηγορία της ανάγνωσης. Ο Louis Marin είχε ήδη ανιχνεύσει την «επισκόπηση του ορατού εντός του κειμένου», συνεπώς τις βασικές αποκλίσεις που κρύβουν οι ομοιότητες του λεξιλογίου (ανάγνωση ενός κειμένου, ανάγνωση ενός πίνακα, ανάγνωση ενός τόπιου, κ.λπ.), σε ένα θαυμάσιο δοκίμιο – που αποτελεί επίσης την ευτυχή ανάμνηση ενός ηλιόλουστου συνεδρίου που έγινε στο Couvent royal de Saint-Maximin, τον Σεπτέμβριο του 1992. Αφιερωμένη σε μιαν επιστολή που απηύθυνε ο Poussin στον πελάτη και φίλο του Chantelou, για να του αναγγείλει την αποστολή του πίνακα που έχει τον τίτλο *Το μάννα*, η μελέτη αυτή προτίθεται να ελέγξει κατά πόσον είναι «προσφυή τα επίπεδα και τα πεδία της έννοιας της ανάγνωσης

όταν αυτή αναφέρεται σε έναν πίνακα». Ο Louis Marin επιλογίζει αυτό το δοκίμιο ως εξής: «Η επικρατέστερη σημασία κινείται εντός του διαστήματος ανάμεσα στο ορατό, σ' αυτό που δείχνεται, που εμφανίζεται, που αναπαρίσταται, που σκηνοθετείται, και στο αναγνώσιμο, σ' αυτό που μπορεί να λεχθεί, να διατυπωθεί, να δηλωθεί: διάστημα που είναι συγχρόνως τόπος αντίθεσης και τόπος ανταλλαγής ανάμεσα στο ένα και στο άλλο επίπεδο, διάστημα απ' όπου αρμόζει να θέσουμε το ερώτημα του πίνακα, του πίνακα του *Μάννα*. Πόσο μάλλον που «μάννα», στα εβραϊκά «μαν-χου»: «τι είναι αυτό;», ήταν η ερώτηση που έθεσαν οι Εβραίοι μπροστά σ' αυτό το λευκωπό, ζαχαρωμένο, σπυρωτό πράγμα και μέσω της οποίας ονομάτισαν το πράγμα, διάβασαν το θαυμαστό γεγονός. «Μάννα», το «τι είναι αυτό;», πράγμα άγνωστο, ακατονόμαστο, μη αναγνώσιμο, αλλά ορατό στον πίνακα, ερώτημα στο οποίο απαντά, αδράτο, έξω από τον πίνακα, το «Τούτο εστι το σώμα μου», ρήση της θείας ευχαριστίας όπου

αρθρώνεται *ευαγγέλιον* μέσα στο μυστήριο ένας βρώσιμος λόγος²¹». Οι λεπτές και σοφές αναλύσεις του Louis Marin δεν συνοψίζονται. Συνεπώς καθένάς έχει τη δυνατότητα να περιδιαβάσει τις αναλύσεις των *Εξουσιών της εικόνας* και, επιλέγοντας εκεί μέσα τη συντροφιά του, να βρει σ' αυτό το βιβλίο το μάννα που θα τον θρέψει.

Μετάφραση από τα γαλλικά:
Λίζυ Τσιριμιώκου
(Κέντρο Λογοτεχνικής
Μετάφρασης - Γαλλικό Ινστιτούτο
Αθηνών)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Επιθεώρηση *Liber*, τεύχος 13, Μάρτιος 1993.
2. Louis Marin, «Lire un tableau en 1639 d'après une lettre de Poussin», στο *Pratiques de la lecture*, υπό τη διεύθυνση του Roger Chartier, Μασσαλία, Rivages, 1985, σελ. 102-124.

